

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра історії України

Дипломна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: «Українські військові формування у складі вермахту (1941 – 1945 рр.)»

«Ukrainian military formations within the Wehrmacht (1941 – 1945)»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Браснуєв Дмитро Валерійович

Керівник: кандидат історичних наук, доцент
Петровський Е. П. _____

Рецензент: доктор історичних наук, професор
Барвінська П. І.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ __ від _____ 2022 р.
Завідувач кафедри

(підпис) Бачинська О. А.
(прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № __
протокол № __ від _____ 2022 р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

(підпис) Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Проблема вивчення українського колабораціонізму 1941 – 1945 рр.....	6
Розділ 2. Загальні риси утворення українських формувань нацистською Німеччиною.....	11
2.1. Батальйони, утворені впродовж 1941 року.....	11
2.2. Інші військові підрозділи створені після 1941 року.....	18
Розділ 3. Роль українських військових формувань у кампаніях вермахту.....	26
Висновки.....	34
Список джерел та літератури.....	38
Додатки.....	42

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Період Другої світової війни був одним із найкривавіших та найнапруженіших в світовій історії. До цього часу ці події залишаються однією із найактуальніших тем історичної науки. Український колабораціонізм, Українська повстанська армія (УПА), Дружини українських націоналістів (ДУН), Українська національна армія (УНА) – ті сторінки Другої світової війни, якими чи не найбільше спекулювали в радянські роки, і продовжують спекулювати і зараз. Протягом останніх двох десятиліть активізувалися наукові дослідження пам'яті про Другу світову війну, а також травматичного досвіду її учасників, жертв та очевидців. Студії пам'яті дозволяють порівняти офіційну версію історії з особистими переживаннями безпосередніх свідків минулих подій, показати місце офіційних наративів та контрнاراتивів в історичній пам'яті суспільства та індивідуальному сприйнятті.

Термін «колабораціонізм» походить з французької мови – слово «collaboration», означає «співпрацю», часто поняття вживають у рамках зрадницької риторики. Існують різні види співпраці з окупантами, в тому числі і військова, коли мешканці окупованих територій беруть до рук зброю агресора та вступають у різноманітні військові підрозділи та формування. Колабораціонізм – широке та універсальне явище для усіх періодів історії. У період Другої світової війни з окупантами співпрацювала певна частина населення європейських і азіатських країн. Відносно масового характеру це явище набуло на зайнятих військами агресорів територіях Радянського Союзу, в тому числі, і на українських землях. Однак в Україні колаборація мала низку специфічних ознак, пов'язаних з військово-політичними чинниками. Під владою німців перебували поліцейські підрозділи, охоронні частини, а також власне частини утворені у складі вермахту.

Актуальність даної роботи обумовлена також і тим фактом, що до сьогоденішнього часу серед істориків немає однозначної оцінки діяльності тих чи інших формувань.

Метою роботи є всебічний аналіз діяльності українських військових формувань у складі вермахту та причин, які спонукали людей брати до рук німецьку зброю та воювати на їх стороні.

Мета курсової роботи обумовлює наступні **завдання**:

- висвітлити умови та причини вступу українських бійців до військових з'єднань вермахту;
- дати оцінку діяльності українських підрозділів;
- розкрити участь українських військових частин у кампаніях вермахту;
- дослідити структури підрозділів, а також їх місце в нацистських військових формуваннях.

Об'єкт дослідження – український колабораціонізм у Другій світовій війні.

Предмет дослідження – українські військові підрозділи у збройних силах нацистської Німеччини.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що в ній, на основі історичних джерел та літератури, представлено цілісний аналіз історії формування, укомплектування, структури та бойового використання українських військових одиниць утворених у складі формувань вермахту.

Хронологічні рамки роботи – весна 1941 (дата обумовлена початком формування українських батальйонів при вермахті) – 8 травня 1945 рр. (капітуляція Третього Рейху).

Географічні рамки роботи – обумовлені територіями, на яких проживали українці та які були окуповані під час Другої світової війни нацистською Німеччиною; а також теренами, де відбувалися військові дії із залученням українських військових підрозділів, та включають території сучасної України, Польщі, Чехії, Словаччини, частини Росії, Білорусі та Німеччини.

Для вивчення проблематики було використано такі **методи**: аналіз, проблемно-хронологічний, логічний, історико-генетичний, історико-порівняльний та метод критики джерела. Ці методи дозволили вивчити різні

явища в інтервалах часу та виявити між ними причинно-наслідкові зв'язки. Метод критики джерела було використано до вивчення певних радянських та німецьких джерел, а також мемуарів.

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (кожен розділ дає змогу розкрити поставлені завдання), загальних висновків, списку джерел та літератури, що налічує 44 позиції, з яких 11 джерел. У першому розділі розглядається джерельна база дослідження, а також аналізується історіографія поставленої проблеми. У другому розділі наводяться відомості та головні особливості створення українських військових формувань у складі збройних сил нацистської Німеччини. Третій розділ дозволяє відстежити участь цих формувань у військових діях та їх місце у кампаніях вермахту. Загальна кількість сторінок тексту – 35 сторінок. В дипломній роботі також надані додатки: фотографії бійців різноманітних підрозділів та фотографії документів.

Розділ 1

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ 1941 – 1945 РР.

Історіографічну базу дослідження українських військових формувань у складі вермахту складають відносно велика кількість робіт багатьох науковців. Праці, що стосуються досліджуваної проблеми, можна розподілити на три групи за проблемним принципом: 1) науковий доробок радянських та сучасних російських істориків; 2) праці західноєвропейських, вчених (в переважній більшості з середовища української діаспори); 3) сучасні дослідження, передусім вітчизняних науковців. Сприйняття, а також і рівень дослідження проблеми військового колабораціонізму на Заході та в СРСР суттєво різнилися. Багато радянських дослідників розглядали питання колабораціонізму з точки зору, так званого, «класового підходу». Виходячи з цього підходу – політику співпраці з окупантами проводили поміщики, куркульство, капіталісти, верхівка ненависної радянській владі католицької церкви. Фактично усі радянські вчені виходили з цього твердження. Тому, власне, академічна радянська історіографія проблеми колабораціонізму, в тому числі і військового, не позбавлена агітаційних рис. Масштаби колабораціонізму в СРСР приховувались, а його соціальна база зводилась до «класово ворожих радянському народу елементів» [21, с. 41–42]. У результаті майже за півстоліття в радянській історіографії не з'явилося, фактично, жодної спеціальної монографічної історичної праці про участь радянських громадян у німецьких збройних силах. Сучасні російські автори поступово відходять від радянського підходу, однак все ще не випрацювали неупереджених підходів до цієї проблеми.

Прикладом може бути монографічна праця академіка М. Семиряги «Колабораціонізм. Природа, типологія і прояви в роки Другої світової війни» [38]. Загалом, у роботі достатньо пропрацьовані питання причин та наслідків військової колаборації. Також у автора прослідковується цікава думка, щодо

«особливої» категорії колаборантів, до неї він відніс всіх жителів західних областей України, які «не визнавали радянське громадянство».

Створення та діяльність українських військових підрозділів – батальйонів «Нахтігаль» та «Роланд», поліційних та охоронних частин, дивізії Ваффен-СС «Галичина», Української національної армії, сил ППО у складі вермахту частково розглянуті у брошурі С. Дробязко «Друга світова війна 1939-1945. Східні добровольці у вермахті, поліції і СС» [20]. Автор наголошує, що частина бійців, яка спочатку воювала на боці гітлерівців, з часом дезертувала, або після розформування батальйонів влилася до складу УПА і вже воювала проти гітлерівців, радянських партизанів і Червоної армії одночасно [20, с. 42]. Також науковець прискіпливо ставиться до національного складу утворених частин, адже деякі батальйони, взагалі, вважалися «козачими».

Що стосується західноєвропейських чи американських дослідників, то тут ситуація була значно іншою через відсутність ідеологічного тиску та більш широкого доступу до джерел. На відміну від радянських істориків, їхні колеги мали можливість без перешкод користуватися джерелами (в першу чергу численними мемуарами учасників колабораціоністських рухів), і вільно висловлювати свою позицію з даного питання. Найчастіше формування з громадян СРСР у складі збройних сил Третього Рейху досліджувались як в рамках інших специфічних тем (Вермахт, СС, Ваффен-СС, окупаційний режим), так і у безпосередньо присвячених даному предмету ґрунтовних монографіях. Переважно колабораціонізм в цих працях розглядається здебільшого через призму нацистського окупаційного режиму, а люди зображуються переважно як ті, що потрапили у безвихідну ситуацію [18], [43]. Деякі дослідники вважають, що переважна більшість бійців добровільних підрозділів були ідейними антибільшовиками, тому і співпрацювали з німцями. До західної історіографічної школи можна віднести і українських дослідників представників еміграції. В їх працях можна помітити явний україноцентричний підхід, що полягає в дещо

ідеалізованому підході, а також, в пошуках відповіді на найголовніше питання – чи виправдана співпраця з нацизмом у боротьбі за незалежність власної країни [29], [30], [15].

Сучасна ж українська історіографія стосовно проблеми українського збройного колабораціонізму є своєрідним синтезом обох згаданих напрямків. Розвиток вітчизняної історіографії розпочався після здобуття Україною незалежності. В українській історичній науці вже є великі напрацювання та ґрунтовні монографії, які стосуються причин, форм та масштабів колабораціонізму (в тому числі військового) населення України в роки Другої світової війни. Серед таких праць, що розкривають окремі аспекти колабораціонізму, є роботи І. Патриляка: дисертація «Діяльність ОУН(б) у 1941–42 рр. (Військовий аспект)», нарис «Легіони Українських Націоналістів» та ряд статей [35], [36].

Ґрунтовною працею, присвяченій вивченню проблеми колабораціонізму в роки німецько-радянської війни є монографія В. Шайкан «Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни» [39]. Авторка здійснила певну типологізацію різних проявів колабораціонізму. Інформація передусім стосується так званих «щуцманшафт» батальйонів та інших «поліцейських» утворень, а також, деякою мірою торкається військових формувань.

Монографія «Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945)» Андрія Боляновського [15] є, напевне, найбільшим проривом у дослідженні даної проблеми. У своєму дослідженні автор охопив майже усі українські формування, які були створені при вермахті, в самому вермахті, в СС та навіть поліції. Науковець використав надзвичайно широкую базу джерел, в особливості, німецьких, польських, українських та інших архівів, значну кількість мемуарів та щоденників сучасників та учасників описуваних подій. А. Боляновський охопив усі етапи створення різноманітних частин, їх трансформації та бойовий шлях. На думку автора українці у військових формуваннях вермахту не мали нічого спільного з

імперіалістичними планами гітлерівців та їх політикою расової дискримінації. Однак, через надзвичайно глобальний підхід до проблеми, деякі питання висвітлено не рівномірно та не глибоко. Також можна звернути увагу на певну україноцентричність та некритичність підходів, в особливості до мемуарів та окупаційної преси. Загалом же, у даній роботі відчувається певний вплив діаспорної історіографії та певної ідеалізації колабораційних українських формувань.

Джерельну базу роботи склали архівні матеріали, публікації документів та мемуарна література. Велике значення для опрацювання цієї теми має певний масив, як радянських так і німецьких опублікованих джерел. Переважно їх основу складають збірники документів та матеріалів про окупаційну політику нацистів, про створення різноманітних національних підрозділів та про зв'язки українських організацій із владою Третього Рейху.

Також було проаналізовано велику кількість спогадів та мемуарів бійців, старшин, які друкувалися переважно за кордоном. Переважно це спогади командного складу певних підрозділів, зокрема Мирослава Кальби [9] та Євгена Побігущого [11]. Також спогади рядових бійців тих, чи інших формувань, наприклад Василя Боднара [7] та Івана Волицького [8]. Даний тип джерела потребує більш критичного підходу до його вивчення. Таким чином, можна сказати, що існує широка джерельна база для глибокого і всебічного дослідження проблеми військового колабораціонізму в Україні в період Другої світової війни.

Також є численні архівні та опубліковані документи, які дозволяють більш широко розкрити тему дослідження.

Проблема українського військового колабораціонізму є певною мірою пропрацьованою. Історики висловлюють різноманітні погляди на головні аспекти цього явища: причини, форми, джерела, масштаби, порівняльний аналіз західноєвропейського й українського колабораціонізму, а також оцінку. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників з проблеми колабораціонізму в роки Другої світової війни свідчить, що вчені

використовують різні методологічні й ідеологічні принципи та підходи під час вивчення даної проблеми. Однак, все ж таки, через надзвичайно великий обсяг матеріалу, деякі питання залишаються «білими плямами» в історії українських військових формувань у складі вермахту.

Розділ 2

ЗАГАЛЬНІ РИСИ УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ

Для того щоб зрозуміти процес та причини створення різноманітних українських підрозділів потрібно проаналізувати геополітичну ситуацію, яка склалася у той чи інший період часу. А також, власне, дізнатися основні мотиви вступу до лав військових підрозділів окупанта.

2.1. Батальйони, утворені впродовж 1941 року. Прагнення нацистської Німеччини і Радянського Союзу до геополітичного панування призвело до зіткнення інтересів двох держав. Незважаючи на підписаний 23 серпня 1939 року пакт про ненапад, було зрозуміло, що війна між двома тоталітарними режимами буде неминучою. Обидві держави готувалися до бойових дій. У рамках воєнних приготувань в Абвері (військова розвідка Третього Рейху) визрів проект формування іноземних частин спецпризначення. Німці уже використовували подібні підрозділи у своїх минулих військових кампаніях, передусім у польській та французькій. Ці спецпідрозділи займалися диверсіями в тилу ворога, підбурювали місцеве населення до повстань, підривали комунікації та інфраструктуру. Тому не дивно, що німецьке вище військово керівництво мало ідеї створення таких підрозділів із тих народів, що проживали на території СРСР. Однак, перший український підрозділ у складі німецьких військ був створений ще задовго до німецько-радянської війни.

Слід звернути увагу на становище політичних сил у самій Німеччині після 1933 р., тобто тоді, коли до влади прийшли нацисти. На відміну від Радянського Союзу, де всевладною була Комуністична партія – фактично, її верхівка, в Німеччині, крім гітлерівської партії, яка, наслідуючи більшовиків, прагнула монополювати панувати, досить могутній вплив мав генералітет і офіцерство (більшість із них отримали звання ще в німецькій імперії, або в Веймарській республіці). Представники німецького командування, а саме адмірал Канаріс і генерали Браухіч, Рейхенау та інші розуміли, що без

збройного виступу українців, прибалтів, та інших народів СРСР перемогти більшовиків буде занадто важко. Тому не дивно, що про створення українських національних формувань, керівництво ОУН домовлялося напряду з представниками німецького верховного командування [28, с. 136].

Уже влітку 1939 р. (після того як Гітлер остаточно затвердив план нападу на Польщу) німецьке військово відомство дало згоду на формування українського збройного підрозділу. Однак керівництво Абверу хоча й прихильно, але водночас дуже обережно ставилося до ідеї створення такого формування при німецьких військах, оскільки саме у цей час дипломатичні кола Третього Рейху планували переговори з Москвою стосовно майбутнього поділу Польщі [41, с. 309-312]. Конкретні приготування до творення окремого військового формування, однак, просувалися вкрай повільно. Тільки на початку липня 1939 р. Абвер отримав від свого керівництва дозвіл на створення Українського легіону. Німці почали форсоване тренування українців, і уже до кінця серпня було укомплектовано повноцінний легіон чисельністю 600 осіб. Підрозділ отримав кодову назву «Berg-Bauern Hilfe» – «Допомога гірським селянам». Через кілька днів німці відкинули можливість залучення підрозділу до бойових дій. З початком війни, легіон просувався за військами, не вступаючи в бої, легіонери допомагали німцям створювати місцеву адміністрацію.

Після закінчення німецько-польської війни, керівництво вермахту вирішило розформувати підрозділ, однак більшість бійців залишилися в загонах збройної охорони промислових об'єктів.

ОУН залишилися незадоволеними участю українського підрозділу в бойових діях. Окрім військової муштри на полігоні, бійці не отримали практичних навичок ведення бойових дій [15, с. 92].

Військовий штаб і провід ОУН, зваживши ситуацію і перспективи її розвитку, вирішили використати можливість ще раз організувати і вишколити за допомогою німецьких військових чинників українські відділи у зв'язку з насуванням війни між Німеччиною і СРСР. Передбачалось серед

воєнних подій широко розгорнути власну протибільшовицьку боротьбу, перейшовши з революційно-підпільних до повстанських дій. Для цього треба було сформувати свої власні військові сили, та мати добре підготовлений офіцерський склад.

Проте, готуючись до війни проти СРСР, керівні кола вермахту в Берліні відкидали будь які плани створення української армії, враховуючи можливість створення лише допоміжних військових підрозділів, як, наприклад, «ВВН», що брав не пряму участь у військових діях проти Польщі [27, с. 137]. Однак німці розуміли, що краще таке формування буде створено на їх боці, ніж це превентивно зроблять англійці [35, с. 18.].

Німецькі приготування до війни співпали з планами ОУН(б). У квітні 1941 р. С. Бандера і прибічники його фракції скликали 2-ий Великий Збір ОУН, у військових постановах якого зазначено, що організація для здійснення своїх цілей «організовує й вишколює власну військову силу». Далі вказано: «Завдання військової сили ОУН:

- 1) зорганізувати і перевести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття Української держави;
- 2) бути ядром майбутньої Української Армії в Українській Державі» [1, арк. 193-194].

Поряд з організованими похідними групами, основу цієї військової сили мала скласти майбутня формація, що за планами бандерівців повинна була отримати назву «Легіон Дружин українських націоналістів (ДУН)». Керівники ОУН(б) вважали її створення в рамках військових сил Третього Рейху політично виправданим, вони все ще надіялися на допомогу створення німцями Української Держави.

На початку квітня 1941 р., командування Вермахту погодилося на створення українського легіону. Шеф Абверу Канаріс дав доручення спеціалістові зі східноєвропейських справ оберлейтенанту Теодору Оберлендеру домовитися з лідерами ОУН(б) про формування українського

легіону засобами вишкільного персоналу полку особливого застосування «Бранденбург-800» [39, с. 211].

При формуванні легіонів ДУН керівники ОУН(б) домагалися, щоб саме вони підбирали кадри до цієї частини, бійці якої повинні були мати українські відзнаки, українське командування і свого капелана, а також діяти лише на Східному фронті. Згідно з задумом, легіон «Нахтігаль», склавши присягу на вірність Українській Державі, він став би ядром її регулярної армії. Також, легіон мав бути збірним пунктом для українських вояків з Червоної Армії, які переходили б на бік німців, а бо ж потрапляли до них в полон. У разі ж негативного розвитку подій, досконало вишколені бійці легіону при першій нагоді мали поповнити військові сили підпілля ОУН [12, с. 341].

Для реєстрації легіонерів ОУН(б) було створено мобілізаційний відділ, головою якого став М. Лебедь. Відібрані до легіону члени ОУН(б) проходили медогляд у Кракові, після чого 100 чоловік перевели під с. Криниці до табору будівельної служби, під прикриттям якого вони і займалися військовими справами. Решту новобранців скерували до різних таборів на території Генерал-губернаторства, а деяких навіть до Баварії. На місцях було створено військові школи, інструкторами в яких були кадрові підстаршини вермахту.

Приблизно через 3 тижні попереднього навчання та вишколу бійців легіону було відправлено до військового полігону в Нойгаммері (сучасна Польща). Тут майбутній батальйон, після укомплектування, нараховував близько 350 осіб. Вишкіл у Нойгаммері тривав більше місяця. Учасник «Нахтігалю» Мирослав Кальба згадував: «Під час польових вправ, які відбувалися кілька разів на тиждень, командир куреня давав нашим старшинам завдання, які вони виконували одиницями, зложеними із сотні чи чоти, як їхні командири. Вишкіл проводився дуже інтенсивно, де головний натиск звертався на польові вправи та міські вуличні бої. Нерідко вправи такі відбувалися і ночами, під час яких ми покривали, звичайно, від 30 до 40 кілометрів дороги» [9, с. 26].

У Нойгаммері українські вояки отримали військову уніформу, харчування та грошове утримання за стандартами Вермахту. Кожен боєць був записаний як доброволець. За час перебування у Нойгаммері диригент Євген Білинський організував хор, голоси учасників якого німецькі офіцери образно порівнювали із солов'їним співом. Тому німці назвали батальйон «Нахтігаль» (нім. Соловей) [35, с. 52].

Все ж німецька сторона не дотримала усіх пунктів угоди, щодо створення батальйону. А саме, не було запроваджено українські відзнаки, командний склад майже повністю був німецький, своєрідним компромісом стало те, що з українського боку все ж таки було поставлено командира, а саме Романа Шухевича. Статус українського підрозділу також суттєво відрізнявся від статусу суто німецьких батальйонів, він не вважався частиною вермахту, а лише частиною, створеною при німецькій армії [10, с. 94].

Другий батальйон легіону ДУН, відомий під кодовою назвою «Організація «Роланд»», почали формувати наприкінці квітня 1941 р., при німецькій 17-тій Військовій окружній команді у Відні, підпорядкованій генералові артилерії Альфреду Штреціусу. Його співтворцями були давні австрійські офіцери на чолі з полковником Фрідріхом та інші старшини, декотрі з яких, разом з Ярим, навчалися у військово-технічній школі під Віднем. Вони, переважно, не належали до нацистської партії, це створювало іншу атмосферу, ніж у Берліні, і сприятливіші умови для створення української військової частини, ніж при формуванні «Нахтігалю». До старшинського командного складу цієї збройної формації належали здебільшого австрійці з кращим знанням Сходу, ніж їх колеги-інструктори «Нахтігалю», переважно німці з Пруссії. Другою причиною стало те, що командиром «Роланду» на час вишколу був особисто полковник Ярий.

Курінь пройшов 6-тижневий вишкіл у селі Зауберсдорф. До вербування добровольців залучено станицю ОУН(б) у Відні під проводом Івана Габрусевича. З майже 1000 кандидатів внаслідок відсіювання відібрано до

300 добровольців, які в основній масі працювали на фабриках чи у сільському господарстві й прибули з Відня, Інсбруку або Гамбурга. Військове навчання проводили українські інструктори, а порядок забезпечували адміністратори-українці. На час вишколу, серед майбутніх бійців «Роланду», був лише один підстаршина-німець, який відав господарськими справами. Перша група, у складі 30 осіб, розпочала вишкіл під командуванням Євгена Побігушого. З часом до військового навчання перших двох сотень куреня підключився також поручник Омелян Герман. Учасник цього військового навчання Володимир Боднар описав військові тренування в своїх споминах так: «По поверховнім вишколі всіх легіонерів зі Зауберелорфу, а також дальше напливаючих добровольців з різних сторін (біля 200) перевезено до Відня, а звідти поїздом на Схід, по через розквітлу й запашну Мадярщину, аж до місцевості Кимполунг, Буковина, в Румунії. З Кимполунгу знову тягаровими вантажними автами перевезено в село Фрумозуль, де і мав відбутись строгий вояцький вишкіл не тільки в теоретичному, але і в практичному аспектах. Військовий день складався з 10 годин інтенсивної праці – теоретичних викладів та практичних вправ зі зброєю по прірвах-дебрях Буковини» [7, с. 13.].

На початку червня німецьким командиром куреня був призначений лейтенант Зіберт. На час завершення вишколу в складі військової частини було 10 німців і 270 бійців-українців – переважно емігрантів, які у міжвоєнний час, або на початку війни опинилися в Австрії і Чехії, в тому числі 15% студентів з Відня і Грацу [22, с. 32-33.].

Українським командиром «Роланду» на час завершення вишколу став колишній офіцер польської армії Є. Побігуций. Його підстаршинами і піхотинцями стали не лише члени ОУН(б), а й деякі прибічники ОУН(м) та еміграційного уряду УНР. Подібно до військових «Нахтігалю», деякі з них були колишніми політв'язнями польських в'язниць, що не дозволило їм до того часу набути необхідного військового досвіду.

Наприкінці травня перша група в складі 60 старшин і стрільців прибула в Південну Буковину, щоб підготувати розквартирування батальйону, 7 червня, туди ж, з Відня виїхав весь «Роланд», що прибув на місце призначення в середині червня. Наприкінці червня споряджено дві сотні під командуванням Побігушого (приблизно 200 осіб), тоді як у Зауберсдорфі ще продовжувала підготовку третя сотня, що приєдналася до батальйону на два тижні пізніше. На основному місці батальйон перейшов в оперативне підпорядкування ГА «Південь». З німецького боку ним командував гауптман Пічмен (заступником якого був Побігуший), який підпорядковувався штабу ГА «Південь». На цей час у складі «Роланду» були 9 офіцерів і 260 стрільців, розділених на 4 сотні по 65 осіб у кожній, а на озброєнні він мав 6 легких чеських кулеметів і радянські гвинтівки.

Отже, напередодні німецько-радянської війни легіон ДУН складався із сформованої у квітні-травні північної частини (відомої як «Нахтігаль») й укомплектованої у травні-червні південної («Роланд»). За суворими вимогами до кандидатів, підготовкою і багатопрофільністю можливих функцій, вони деяким чином нагадували аналоги частин спецпризначення. Німці намагалися змусити бійців «Нахтігалью» скласти присягу вірності «Німеччині і фюреру», але Р. Шухевич зробив формальний протест; лише після його телефонної розмови з Бандерою воїни склали присягу на вірність Україні та Проводу ОУН(б) [44, р.71.]. «З цією зброєю я вибору волю Україні або загину в боротьбі за неї», – промовляв кожен український солдат. Обидва батальйони присягнули боротися проти більшовизму за визволення України і взяли активну участь у підготовці до воєнних дій проти Радянського Союзу. Характеризуючи наслідки створення з ініціативи ААА ОКВ згаданих українських куренів, біограф Канаріса К. Г. Абзаген писав: «Завдяки контактам з українськими націоналістами абвер досяг успіхів в організації невеликих військових підрозділів з кількох сотень осіб, які проходили спеціальну підготовку для проведення диверсійних операцій» [42, s. 217.]. При всьому цьому впродовж формування батальйонів українці,

ізолювані заради безпеки вермахтом, не підтримували жодних зв'язків з інстанціями нацистської партії.

Після закінчення підготовки «Нахтігаль» мав на озброєнні лише легку піхотну зброю, лише половину батальйону було моторизовано. Спочатку формування входило до складу 52-го армійського корпусу, але вже з 16 червня його було переведено до 49-го. Саме цей корпус мав слідкувати за безпекою у Львові після вступу туди німецьких військ. У ніч з 22 на 23 червня «Нахтігаль» перейшов кордон біля Перемишля і вирушив у напрямку Львова.

Таким чином, фактично за два місяці до німецько-радянської війни було організовано два українські батальйони, які разом з німецькими частинами провели ґрунтовну підготовку до ведення бойових дій. Особовий склад обох формувань був доволі слабо озброєний, але непогано обмундирований. У ході військової підготовки добровольці оволоділи технікою ведення бою в містах, досконало вивчили правила маскування, прийоми ведення розвідувально-диверсійної діяльності та саперну справу; отримали навички керування відділеннями, взводами і ротами. Загалом добровольці були готові до виконання будь яких завдань, які перед війною визначалися для українських формувань командуванням абверу і лише чекали початку великої битви за Україну.

2.2. Інші військові одиниці створені після 1941 року. З початком війни проти СРСР деякі німецькі спеціалісти у справах Східної Європи були переконані, що успішність воєнних дій Третього Рейху тісно пов'язана з його політикою на майбутніх окупованих радянських територіях. Призупинення німецького просування на схід (в 1942-1943 роках) переконало багатьох німецьких політиків в тому, що Радянський Союз можна розбити лише тоді, коли їх буде підтримувати населення окупованих територій. Деякі з них, перемогу над СРСР вважали можливою лише за умови співробітництва з народами Радянського Союзу, тими, які самі б боролися за свою свободу. Подібні аргументи наводили на думку про необхідність відмовитися від вже

визначених колоніальних планів та від жорсткої окупаційної політики, а також створення політичних центрів та національних армій мешканців окупованих територій. Схожі думки мали керівники та співробітники очолюваного Розенбергом рейхміністерства окупованих східних територій. В німецьких урядових структурах воно доволі часто згадувалося просто як рейхсміністерство Сходу (Reichsministerium Ost), скорочено РМО.

Українські ж громадські діячі, незважаючи на невдалі спроби сформувати національні збройні з'єднання у перші місяці німецько-радянської війни, не втрачали надії на створення власного добре навченого регулярного війська. Головні надії при цьому вони покладали на такі німецькі інстанції, як РМС та ОКВ. Як і раніше вони зверталися з проханням дати можливість організувати при німецьких збройних силах українські регулярні військові з'єднання і домагалися їх створення з власним національним командуванням. Таку пронимецьку орієнтацію зумовлено тим, що на формування власне українських одиниць при радянській армії не можна було навіть сподіватися.

Під впливом частини офіцерів колишньої армії УНР влітку 1942 р. у вжитку українських працівників ОКВ вперше з'явився термін «Українське Визвольне Військо» (УВВ) як загальна назва майбутнього збройного інструменту українського визвольного руху проти СРСР, що мав бути сформований при вермахті. УВВ, на думку авторів цього проекту, мусило стати консолідуючим чинником для об'єднання усіх сил, готових до боротьби за незалежність України. Німецькі урядові кола, хоч однозначно не погоджувалися на проект формування УВВ, але офіційно не відхиляли його.

Проявом зміни східної політики Німеччини мало стати чітке сформулювання політичної мети, що спонукала б воювати проти СРСР захоплених у полон бійців Червоної армії і мешканців східних територій. Усвідомлюючи, що велику масу росіян, українців та представників інших національностей буде важко переконати воювати на боці недавнього ворога, політичні аналітики РМО прийшли до висновку, що значно більше з них

погодиться переходити до організованих на боці Німеччини національних армій. Логічним підсумком тогочасного практичного втілення військовими ідеї «добровольчих помічників» була поява ідеї про створення «добровільних армій» – ідеї «гіві» (допоміжних підрозділів при вермахті, трансформованої в значно більші масштаби представниками РМО. Саме вони зацікавилися формуванням вже не просто окремих частин, а й російської, української та інших національних армій як реальної, хоча й, на думку багатьох із них, не особливо надійної військової сили. У складеному співробітником РМО Фріцем Маркулем проекті зміни німецької східної політики з-поміж інших пунктів вказувалося на потребу «формування національних армій як союзників у боротьбі проти СРСР» [19, с. 104]. У розробленому невдовзі проекті декларації рейхсміністра Розенберга до народів Радянського Союзу серед іншого зазначалося: «Для підтримування спокою та порядку у своїй країні кожен народ створює власні національні бойові формування. У бойовому союзі з німецькими збройними силами вони борються проти більшовизму за волю своєї Батьківщини» [20, с. 33].

Тільки 10 лютого 1943 р., під час наради рейхсміністра з представниками ОКВ остаточно вирішено питання щодо створення УВВ. Саме тоді з'явився офіційний термін «УВВ» як загальне окреслення усіх українських формувань при німецьких військах, що мав виділити їх з-поміж інших національних частин. Фактично ж створення Українського визвольного війська не було окремим явищем, це була складова частина загальноєвропейської акції урядових кіл Німеччини щодо створення спільного фронту народів для боротьби проти СРСР.

Актуальності справі УВВ з початком березня 1943 р. сприяли воєнні поразки Німеччини. Всі українські військові формування, які були зараховані до УВВ, можна поділити на дві категорії: масово сформовані майже у кожному обласному і у деяких районних центрах Східної та Центральної України і Волині охоронні батальйони та українські батальйони і сотні які використовувалися як піхота, хоча останніх було відносно не багато. Навесні

1943 р. загальна чисельність військового складу створених з українців військових формувань, більшість з яких номінально прираховано до УВВ, сягала понад 40 000 бійців лише в Україні.

Найчастіше українські формування створювали у складі певної піхотної дивізії німецьких сухопутних військ. Як правило, їх основні функції, подібно до охоронних батальйонів, зведено до забезпечення злягодженого постачання і нормального функціонування німецького тилу [15, с. 209.]. Найчастіше вони мали забезпечувати зведення споруд для розміщення військ та ведення вогню і спостереження, маскування позицій та районів розташування частин. Ці формування також відповідали за прокладання і позначення шляхів просування і подолання перешкод.

Станом на 30 квітня 1943 р. усі українські військові формування, зараховані до структури УВВ, фактично перебували у підпорядкуванні різних структур німецьких сухопутних військ – переважно командування тилових округ, корпусів і дивізій південного угруповання німецьких армій в Україні.

З огляду на численні скарги на недоліки у вирішенні питань соціального забезпечення українських бійців, із метою впорядкування опіки над ними і членами їх родин, 2 червня 1943 р. вийшло розпорядження рейхсміністра окупованих східних територій Розенберга, згідно з яким, починаючи з 1 червня для сімей військових усіх формувань, які діяли в структурі Східних військ, встановили таке саме матеріальне забезпечення, як і для сімей німецьких військових [6].

Друга хвиля створення українських військових підрозділів розпочалася в середині 1944 р. Всьому виною стали численні військові поразки німецької армії. Якщо 1 липня 1943 року на боці Німеччини на Східному фронті воювало близько 3 140 000 бійців, то через рік їх кількість склала 2 160 000. Потреба нових військових сил зумовила необхідність масового рекрутування чоловічого населення, які ще контролювала Німеччина. Саме тоді німецька влада в Галичині проголосила для чоловіків від 20 до 35 років обов'язок

військової служби. Великою помилкою було те, що при мобілізації німецькі інстанції не використовували політичні гасла (наприклад, про формування принципово нових українських військових частин), а також відмовилися проголосити амністію для УПА [17, с. 21]. Вербування українців до вермахту мало незначні успіхи через те, що конкурентні Ваффен-СС перебрали у своє розпорядження більшість мобілізованих. А ті українці, що були рекрутовані, найчастіше поповнювали поріділі, внаслідок втрат та дезертирства, інші національні формування.

Загалом, згідно з переданими для РМО даними командування вермахту, на початок жовтня 1944 р. на боці Німеччини діяв майже мільйон бійців «Добровольчих з'єднань східних народів» [20, с. 35]. Із них 427 000 були колишніми бійцями Червоної Армії, а решта – завербованими з цивільних мешканців на окупованих територіях. 650 000 з мільйона служили переважно у фронтових та будівельних частинах. Українців у німецьких військах було близько 220 000, із яких не менше ніж 190 000 перебували у частинах номінально зарахованих до УВВ. Фактично ж, кількість українців, які постійно брали участь у бойових діях на боці Німеччини, навряд чи перевищувала 100 000 осіб. Більшість українців, не залучених до фронтових чи тилових (з партизанами) боях, виконували охоронну та господарчу службу при німецьких арміях. Крім частин вермахту, українці також поповнювали ряди Ваффен-СС та інших видів військ.

У 1944 р. сотні українців також воювали на боці військово-повітряних сил – люфтваффе. Багато вихідців з України служили тут як допоміжний персонал і як перекладачі. Дехто з них пройшов підстаршинське навчання в німецьких військових школах. Деякі українські офіцери виступали з ініціативою створити завдяки озброєнню та матеріальній підтримці люфтваффе власні національні авіаційні військові частини, у розпорядження яких з часом мали б перейти полонені пілоти-українці. Двадцять українських пілотів навіть спробували отримати від Герінга дозвіл на створення

української повітряної частини, однак отримали негативну відповідь [28, с. 315.].

Чим ближче фронт наближався до Німеччини, тим більше молодшими ставали призовники до війська, не виключенням стала і Галичина, де поряд із вербуванням українських чоловіків до батальйонів вермахту частково добровільно, частково примусово відбулося рекрутування юнаків віком від 14 до 17 років. Їх мали відправляти до формувань ППО. Подекуди вербування мало ультимативну форму – юнакам погрожували – якщо вони відмовляться заповнити заяви із проханням про зарахування до сил ППО, то їх відправлять на примусову роботу в Німеччину. Пізніше прийнято рішення про вербування разом з хлопцями також дівчат віком від 15 до 20 років для обслуговування прожекторних апаратів та для служби у шпиталях.

Загалом протягом 1944 року німецькі інстанції мобілізували понад 10 000 українських юнаків та дівчат. Однак, до кінця війни, через юний вік, недостатнє знання німецької мови більшість із них так і не були залучені до фронтових дій. Всього, за офіційними даними, за час служби у ППО Німеччини загинуло 12 українських підлітків [8, с. 18.].

На початку 1945 р. становище на фронтах для німців було катастрофічне і саме в цей момент відбувся перехід від пропаганди до практики у справі творення хоча б номінально союзних вермахтові іноземних армій. Окрім інших це мали бути українська, російська, білоруська та козацька армії. Лише тоді, коли англо-американські війська дійшли до Рейну, а радянські – до Одера, коли, фактично, доля Третього Рейху була вирішена, німецькі урядові кола погодилися на творення Української національної армії (УНА).

Намір перетворити діючі на боці Німеччини українські формації в основу УНА виявилися нереальними як з політичних причин, так і через організаційні умови і технічну неможливість його виконання: українських формувань в німецьких збройних силах було занадто багато, і їх було розкидано на дуже великій території. Батальйони УВВ та інші українські

формації неоднакової чисельності і під різними назвами було розкидано при окремих дивізіях вермахту, як на Східному так і на Західному фронтах.

Таким чином, можна сказати, що причини по яким українці йшли воювати в «чужих мундирах» різнилися в залежності від різних ситуації. Перші українські підрозділи, так звані ДУН, були створені незадовго до німецько-радянської війни. Тоді геополітична ситуація склалася таким чином, що і Організація українських націоналістів і військове командування гітлерівської Німеччини були зацікавлені у спільній роботі і у ситуативній співпраці. Саме за таких умов і було створено батальйоном спецпризначення «Нахтігаль» та «Роланд». Керівництво абверу завдяки уже існуючим зв'язкам з ОУН, розраховувало отримати достатню кількість людей, які могли б проводити диверсійні операції у тилу Радянського Союзу, а також сподівалося на сильний пропагандистський ефект українських військових частин. Лідери ОУН, зваживши ситуацію і перспективи її розвитку, вирішили скористатися можливістю організувати і вишколити за допомогою німецьких військових українські відділи у зв'язку неминучою війною між Німеччиною і СРСР. Бійці підрозділу мали стати зародком майбутньої української армії. Однак, тоді німці погодилися лише на невеликі військові формування, які можна було легко контролювати, та які, у разі певних протиріч, можна було б з легкістю розформувати. Під час свого швидкого просування по радянській території німці і не задумувалися про створення українських частин – жодних потреб у них не було. Ситуація почала змінюватися з поразками вермахту на Східному фронті, спочатку українців залучали до військових частин, як «гіві» – допоміжних частин. Чим далі фронт відсувався на захід, тим більш вимушеним кроком стало для німців утворення повноцінних українських підрозділів, від сотень і батальйонів, до частин ППО і дивізій.

Щодо українців, то деякі з них до останнього надіялися відбудову незалежної України, і їй потрібна була б сильна армія. А для армії потрібні офіцери та військове спорядження. Звичайно можна сказати і про УПА, яка на цей момент 1943-44 рр. уже була в процесі формування та почала активно

діяти, однак і в ній відчувався брак старшинського складу та озброєння. Вступ до німецької армії давав можливість набути досвіду та виховати офіцерський склад, який стане ядром майбутнього українського війська. Більша ж частина тих, хто йшов до лав вермахту пам'ятали роки радянської окупації та радянських репресій. «Я воював не за німців. Ми боролися за незалежну Україну. Знаючи, що таке СРСР, навіть у думках не хотів, щоб червона наволоч топтала рідну землю...» – згадує боєць дивізії УНА – Степан Мовчан [16, с. 48].

Розділ 3

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ У КАМПАНІЯХ ВЕРМАХТУ

Участь українських підрозділів у військових операціях часто залежала як від спеціалізації окремого формування так і від загальних потреб німців у залученні цих підрозділів. Перші з них, утворені, власне під час підготовки до війни з Радянським Союзом – батальйони «Нахтігаль» та «Роланд» мали на меті проведення диверсій та не повинні були застосовуватися на першій лінії атаки.

Вранці, 22 червня підрозділ «Нахтігаль» перейшов річку Сян. Фактично у боях на кордоні батальйон участі не брав, тому що перебував перші кілька днів у оперативному резерві. Але під час просування по радянській території колону бійців було обстріляно із артилерії [32, с. 132]. Лише 24 червня 1941 «Нахтігаль» отримав наказ просуватися у сторону Львова [32, с. 137]. Через кілька днів, 29 червня, бійці отримали від розвідки ОУН дані про масові вбивства радянськими НКВСівцями в'язнів у львівських тюрмах та про відхід РСЧА з міста. Саме тому командуванням батальйону було прийнято рішення про самостійне зайняття Львову, не очікуючи на підхід основних сил німецької армії [24, с. 59]. Пізніше про те, що у Львові відсутні радянські війська, повідомила і розвідка Німеччини. Німецьке керівництво, одразу ж перед «Нахтігаль» та полком «Бранденбург-800» поставило завдання зайняти у Львові стратегічні будівлі, а саме вокзал, водонапірні вежі, електростанцію, ратушу та інші важливі об'єкти. Перша сотня батальйону отримала наказ зайняти радіостанцію, а так як більша частина бійців добре знали місто, то деякі відділи підрозділу було відправлено до в'язниць задля перевірки інформації про численні вбивства заарештованих. У саме місто підрозділ зайшов вранці 30 червня. Солдати українського батальйону одразу ж зайняли стратегічно важливі об'єкти міста і в'язниці [23, с. 109]. Вже через дві години, основна частина бійців і старшин зібралася біля собору святого Юра, де їх благословив глава Української греко-католицької

церкви митрополит Андрій Шептицький. О 8 год ранку солдати передали керівництву підтвердження щодо інформації про закатованих та вбитих в'язнів у тюрмах, зокрема на вул. Лонцького [23, с. 114]. Серед убитих, наприклад, знайшли Юрія Шухевича – брата Романа Шухевича. О 10 год 30 хв батальйон зібрався на центральній площі поблизу ратуші, де відбувалися урочисті вітання з нагоди виходу з міста більшовиків.

Наступного дня переважна частина бійців «Нахтігалю» охороняли стратегічно важливі об'єкти міста, а інша частина ще займалася пошуками у в'язницях закатованих родичів та знайомих. Майже всі українські старшини та багато рядових солдатів мали тісні контакти з похідною групою ОУН(б), яку очолював Я. Стецько, тому також активно долучалися до підготовки зборів представників української громадськості міста. Ввечері, 30 червня, бійці разом із батальйонним капеланом вирушили на збори до будинку товариства «Просвіта», де святкували Акт відновлення незалежності [22, с. 109].

Саме за допомогою бійців батальйону, які охороняли львівську радіостанцію, текст Акту відновлення незалежності було зачитано в ефірі (ввечері 30 червня і вранці 1 липня). Німецьке командування, яке було занепокоєне активною політичною діяльністю бійців «Нахтігалю», тому що та йшла в розріз з офіційною політикою нацистів на окупованій українській території, 1 липня 1941 р. відало наказ, який зобов'язував військових звільнити стратегічні будівлі Львова та передати їх новоприбулій німецькій поліції для охорони [25, с. 62]. Німці прагнули розосередити українську частину, щоб позбавити військової опори новостворений уряд задекларованої Української держави, тому надали бійцям «Нахтігалю» відпустку на сім днів. Своє рішення вони мотивували тим, що необхідно дати можливість бійцям розшукати родичів чи знайомих серед закатованих у в'язницях, а також їх поховати.

Після того, як відпускний тиждень було закінчено, німецьке командування, аби не залишати в місті української частини, віддало наказ

«Нахтігалю» 7 липня покинути Львів. Того ж дня перша сотня «Нахтігалю» на чолі з поручником Ю. Лопатинським виїхала через Золочів у напрямку Тернополя, а пізніше, 8 – 9 липня, і останні дві сотні вийшли з міста. Командування ДУН планувало в той час форсованим маршем рухатися на Київ, зайняти його, подібно до того, як вдалося зайняти Львів, проголосити в столиці відновлення державності й організувати новий уряд. Перші моторизовані групи бійців «Нахтігалю» прибули до Тернополя ввечері 7 липня. Українців в місті з почестями вітали легіонерів на ринковій площі [5, с. 110]. Інша (основна) частина батальйону маршем дісталася до Тернополя о 15 годині 9 липня 1941 р. і залишилася тут на ніч. А вже 10 липня, о 5-й годині ранку бійці виїхали до Гримайлова [24, с. 48]. Там українські бійці разом з німцями та місцевим населенням займалися переправою військ та військових вантажів, через колись прикордонну річку Збруч. Саме тут німці почали реорганізовувати батальйон. Новим командиром підрозділу став капітан Гайнц, а одна українська сотня була залишена в тилу, замінили її німецька рота та допоміжні відділи зенітної артилерії і танків. Звісно, завдяки таким якісним змінам батальйон став більш придатним для ведення маневрених наступальних операцій на фронті, однак німці це робили для того, аби розсередити та «розбавити» українську частину. 13 липня «Нахтігаль» переправився через Збруч і розпочав поступовий рух на схід як передове забезпечення 1-ї Гірської дивізії. Через невеликі міста Сатанів, Ярмолинці та Деражне українська частина почала марш в сторону Проскурова (Хмельницький). 14 липня батальйон брав участь у штурмі укріплень на старому радянсько-польському кордоні (так звана лінія Сталіна) і ввечері того ж дня поряд з іншими німецькими частинами ввійшов до Проскурова. Під час перебування в місті, батальйон знову змінив командування – тепер він підпорядковувався альпійській дивізії [33, с. 7]. Проте довго в Проскурові вояки ДУН не затримались і вже через два дні вирушили через Вовковинці, Жмеринку, Браїлів на Вінницю. Німці не хотіли на довго залишати підрозділ в українських містах. 17 липня «Нахтігаль» брав

участь у боях за подільське місто Браїлів, а потім – у важких боях за Вінницю. Після цих боїв, за проявлену хоробрість, український батальйон було відзначено похвалою, а старшини та капелан отримали німецькі відзнаки – Залізні Хрести 2-го класу.

З Вінниці військово формування відправилося до містечка Юзвин (Некрасове), де їх було залишено на двотижневий відпочинок. Скориставшись цією нагодою, бійці ДУН і похідні групи ОУН розпочали в районі активну націоналістичну пропаганду й створили органи місцевої адміністрації [40, с. 52]. Перебуваючи в Юзвині, українські бійці дізналися про те, що 17 липня Гітлер приєднав Галичину до Генерального губернаторства і що більшість лідерів ОУН(б) заарештовані. У такій ситуації Шухевич, як керівник північної групи ДУН, надіслав до ОКВ протест, в якому наголосив, що внаслідок «арешту нашого уряду і провідника, легіон не може далі перебувати під командуванням німецької армії» [9, с. 36]. На відповідь довелося чекати недовго. Уже 13 серпня 1941 р. спецвідділ «Нахтігаль» отримав наказ маршем перейти до Жмеринки. Де на залізничній станції бійців роззброїли, посадили до вагонів і під охороною німецької поліції привезли до Кракова. У столиці Генерального губернаторства батальйон ще тиждень очікував на вирішення питання, щодо свого майбутнього призначення. Лише згодом стрільці поїхали до місця передвоєнної дислокації в Нойггамері, куди прибули в кінці літа 1941 року.

Якщо «Нахтігаль» приймав участь у бойових діях, то «Роланд» такої можливості взагалі не отримав. Наприкінці липня підрозділ отримав наказ залишити усі зайві для ведення бойових дій речі і був перевезений через Молдову на р. Дністер у складі чотирьох сотень по 65 бійців кожна; двома з них командували українські офіцери, двома – німецькі. Передбачалося, що в Україні військовий склад буде поповнено ще на 150 осіб. Конфлікт між північним легіоном ДУН і німецьким командуванням дійшов до критичної межі, тому німці не поспішали залучати до боїв чи диверсій південний підрозділ. З 29 липня він перебував у районі м. Дубосари. Тут батальйон

перейшов р. Дністер і дійшов до с. Унтилівки, де проходила залізнична колія на лінії Проскурів – Одеса і де він затримався на три тижні. Тут уже до рядових солдатів надійшла тривожна звістка про арешти представників українського уряду. 10 серпня штаб 11-ої армії отримав вислану попереднього дня телеграму про необхідність «з політичних причин» усунення «Роланду» від участі із подальшому просуванні вермахту в Україну. Після 3-тижневого простою в селі 14 серпня курінь отримав наказ командування 11-ої армії відступити в Румунію. Людей, приєднаних до «Роланду» в Україні, відпустили, а вояків батальйону наказали повернути у Фокшани. У Фокшанах у Молдові курінь роззброєно і лише старшинам залишено пістолети.

Перспективи, що відкривалися перед членами обох батальйонів, були досить похмурі. Невдовзі після розформування батальйонів німці почали масові арешти членів і послідовників ОУН Бандери. Бійці загонів мали вибір між звільненням зі служби і службою у відновленому охоронному загоні (майбутній 201-й шуцманшафт). У першому випадку це було важке життя іноземних робітників у Німеччині (німці попередили українців, що їм не буде дозволено повернутися в Україну) і можливість арешту за приналежність до ОУН(б). Тому не дивно, що переважна більшість бійців обох батальйонів все ж таки перейшли до нового формування [13, С. 50.].

Фактично, ні одною із сторін не було досягнуто цілей поставлених під час формування батальйонів. Участь у боях прийняли лише бійці «Нахтігалю», які разом із основними частинами вермахту пройшли близько 400 км від радянсько-німецького кордону до Вінниці. У безпосередніх боях «нахтігалівці» приймали участь лише під час штурму «лінії Сталіна» та в Браїлові й Вінниці. Саме в ході цих операцій батальйон зарекомендував себе як добре вишколена і навчена частина. «Роланд» же взагалі не приймав участі у бойових діях. Бійці ДУН не стали сліпим зняряддям у руках гітлерівців. І саме через це обидва батальйони були тимчасово інтерновані як «політично ненадійні». Тим паче, у німецького командування і відпали

причини за якими потрібні були українські підрозділи оскільки уже на середину серпня більшість території України захопили сухопутні війська рейху.

Українські підрозділи, утворені вже під час 1942-1944 років, були сформовані у зовсім інших політичних та військових обставинах, тому і мали інші, більш масштабні воєнні завдання. Як уже раніше згадувалося, сформовані вони у своїй більшості на базах, так званих «гіві». Впродовж 1942 року навіть такі формування при вермахті брали участь у фронтових операціях проти РСЧА. Локальну участь у бойових діях мали і підрозділи, створені за стандартами вермахту, та в його крупних військових одиницях. Наприклад, сформований із військовополонених та добровольців з числа місцевого населення у м. Конотоп (1000 бійців), 57-й полк вільного козацтва, не тільки протистояв партизанам на Орловщині, а і приймав опосередковану участь у фронтових діях [2, арк. 34-35].

Українці, які були зібрані у найрізноманітніші військові формування і підрозділи вермахту воювали переважно в районі Дону та Сіверського Дінця. Особливо багато українців брало участь у військових діях на боці Третього Рейху під Сталінградом. Із 274 000 полонених в основному німецької 4-ої армії, 19 700 були росіянами і українцями та представниками інших «радянських» народів [34, с. 329.]. Однак більшість українських підрозділів все ж таки продовжували виконувати функції тилового забезпечення та будівництва укріплень. На 1943-1944 рр. майже при кожній німецькій дивізії була українська сотня або більший військовий підрозділ, який фактично ніколи не брав участь у прямих військових діях. Проти партизан активно використовувалися лише так звані «шуцманшафт» батальйони, які, незважаючи на свою військову організацію, належали до СД, а не вермахту.

Врешті, лише навесні 1945 року, коли нацистська влада зважилася на один із найрадикальніших кроків, щодо статусу українських військ, було проголошено створення Української національної армії (УНА). Фактично цій армії нарешті було надано статусу союзника Німеччини, а не допоміжних

підрозділів створених із закабаленого народу. Також було прийнято ряд важливих рішень, а саме, присяга приймалась на вірність Україні, а метою військової боротьби було проголошено утворення своєї незалежної держави. Однак, в умовах останніх місяців війни, створення із багатьох розпорочених підрозділів боєздатної армії майже не було можливим. Тому вермахт і на далі продовжував командувати українськими підрозділами. Також характерно є те, що генерал Павло Шандрук (головнокомандувач УНА) оголосив про єдність цілей та завдань із УПА. Також він наголошував, що одним із варіантів продовження боротьби є влиття до повстанської армії, особливо у разі, тоді уже зрозумілого, розгрому Німеччини. Всього було створено дві дивізії. 1-ша Українська дивізія (УД) УНА, нею фактично стали залишки дивізії Ваффен-СС «Галичина», яка зазнала катастрофічних втрат у битві під Бродами, а також інші підрозділи. В кінці березня на початку квітня було розпочато створення 2-ї УД УНА, яка мала складатися із двох бригад – протитанкової та піхотної. Перша бригада, відома під назвою «Вільна Україна» почала формуватись, як самостійна частина, ще 22 лютого 1945 року в м. Німек поблизу Берліна. Командувачем новоствореної бригади став полковник Петро Дяченко, а офіцерами, переважно це були ветерани військ УНР або колишні старшини українських частин в німецькій армії та «шутцманшафт» батальйонів. Більшість рядового складу бригади теж набирался з достатньо досвідчених і обстріляних (у боях з партизанами) бійців батальйонів «шутцманшафту». Загальна бійців бригади перевищувала 1800 чоловік. [39, с. 329-331]. Підрозділ був кинутий в бій 17 квітня 1945 року під Бауценом, де солдати показали себе як професійні військові. Бійці бригади взяли активну участь у тактичному контрнаступі залишків танкового корпусу «Герман Герінг», які мали на меті розбити та відкинути радянські війська від автодороги яка вела до важливого міста Дрезден. В ході наступу українцями було розбито 19-й полк 7-ї дивізії Війська польського, та захоплено в полон близько 300 противників, разом із командиром дивізії. Друга – піхотна бригада, 20 квітня тримала важкі міські бої на околицях

Бранденбургу, де зазнала великих втрат, а також втратила керування після чого розпалась на невеликі бойові групи [4, с. 69]. Через надзвичайно потужний наступ військ Радянського Союзу, на початку травня в оточенні під Бранденбургом опинились обидві частини 2-ї УД. 8 травня з оточення до американської зони окупації вдалося перейти лише 25-30% її бійців [37, с. 221.].

Таким чином, можна дійти висновку, що різноманітні українські підрозділи використовувалися на фронтових військових діях не масово, а часто навіть і опосередковано. Із двох батальйонів ДУН, лише один отримав хоча б деякий військовий досвід. Стосовно формувань, які входили до складу армій/дивізій вермахту, то переважна більшість з них займалися тилловими справами і тільки у виключних випадках брали участь у прямих боях, де переважно зарекомендували себе як натреновані та професійні солдати. Внаслідок наступу радянських військ на територію України і активізації повстанської та партизанської боротьби система місцевих збройних формувань окупаційного режиму почала руйнуватись. Мало місце дезертирство серед бійців. Лише в наприкінці 1944-45 рр. вище німецьке керівництво через власні проблеми та труднощі почало активно залучати українські підрозділи до бойових дій та намагатися формувати «національні армії». Більша частина українців все ж таки належала до допоміжної поліції, «шутцманшафтів» та інших формувань поза вермахтом. А кількість українців у складі власне вермахту була не така вже і велика, тому не дивно, що значно змінити хід бойових дій не мала можливості.

ВИСНОВКИ

Проблема військової співпраці українського народу з окупаційною владою є достатньо дискусійним питанням в історії періоду Другої світової війни. Існує велика кількість точок зору та підходів для аналізу цього питання. Однак, політична та ідеологічна заангажованість часто не дозволяють науковцям бути об'єктивними.

Питання військового колабораціонізму – це складне та неоднозначне явище, яке переважно не можна розглядати в «широких та загальних рамках». Колабораціонізм – феномен, який відтворив ті політичні та соціальні реалії, які мали місце під час найкровопролитнішої війни людства.

Український військова співпраця з окупантами мала низку специфічних рис, притаманних лише даному регіону. Фактично, на появу колабораціонізму та його масштаби в значній мірі вплинула політика радянської влади у 20-ті - 30-ті роки ХХ ст. і на початку Другої світової війни щодо українського населення, а також тоталітарна система, в цілому, в якій панували обстановка суцільної підозрливості, командно-адміністративні методи управління. Відсутність демократії, шалений тиск комуністичної ідеології на всі сфери життя радянського суспільства супроводжувалися непередбаченими соціально-економічними експериментами, наслідками яких стали голод, смерть мільйонів людей в Україні. Для радянської влади ворогом номер один вважався самостійницький рух з його ідеєю утворення незалежної держави, яка на практиці не вписувалася у комуністичну теорію. Невипадково, що українських націоналістів було віднесено до «ворогів народу» і навіть звинувачено у злочинах, яких вони в роки Другої світової війни не скоїли. На формування умов виникнення колабораціонізму вплинула соціально-економічна та політична ситуація в Радянській Україні, що склалася напередодні і в перші роки Другої світової війни. Політичні настрої українського суспільства у міжвоєнний період формувалися на фоні жорстоких репресій з боку радянських органів влади. Заохочення доносів на політично «неблагонадійних» і навіть членів їх родин було нормою життя у

радянському суспільстві 30-х років. Руїнація церков і переслідування служителів культу, як носіїв традиційної духовності, не додавали авторитету радянській владі, підривали віру в її справедливість. Тому немає нічого дивного, що у формуванні українських частин, на початковому етапі війни, активну участь приймали саме націоналістичні організації та еміграційні еліти. Однак, зважаючи на жорстокий окупаційний режим нацистів на українських землях в ті і інші поступово відходили від співпраці з німцями та намагалися випрацювати свій шлях до незалежності України.

На поширення колабораціоністських настроїв серед населення, значною мірою, вплинуло особисте ставлення частини керівників вермахту до українців. З початку Другої світової війни і до кінця червня 1941 р. Берлін намагався розіграти українську карту, заграючи з лідерами самостійницького руху, що також спричинило дезорієнтацію української еміграції і широких верств населення, особливо на Західній Україні. Ту ж дезорієнтацію спричинив фактичний дозвіл німців утворити органи місцевого управління під керівництвом самостійників на рівні сіл, районів, повітів, а також комітети самопомоги. Але, як тільки дійшло до утворення уряду (за допомогою саме українського підрозділу «Нахтігаль», утвореного при вермахті) під керівництвом Я. Стецька 30 червня 1941 р., гітлерівці його розігнали. Тим самим вони показали межі можливої співпраці і свою незацікавленість у будь-якій українській державі. Тим паче ситуація на фронті у перші місяці німецько-радянської війни дозволяла німцям взагалі не зважати на українські сили.

Про «український патріотизм та свободу» німці та нацистська пропагандистська машина заговорили лише після 1943 року. Основою для цього стало офіційно задеклароване створення Українського Визвольного Війська (УВВ). Теоретично, це мало бути утворення аналогічне РОА. Однак, по факту, ідея в певній мірі залишилася «на папері», не було утворено ні діючого штабу, ні визначного лідара, за прикладом Власова.

Загалом же, «прийнятність» німцями українських військових формувань прямопропорційно залежала від їх успіхів на фронті. Якщо перші підрозділи виникали безсистемно, суто за тактичними потребами тих чи інших потреб вермахту, то пізніше почали активно залучати добровольців з числа місцевого населення та радянських військовополонених, які свідомо або переважно вимушено йшли до ворожої армії. А вже в 1944 р. розпочалися навіть мобілізаційні процеси, в особливості на тих територіях які входили до складу Генерал-губернаторства. Чим ближче фронт наближався до Берліну, тим «м'якшими» були німці у своїй політиці до іноземних військових формувань.

Лише в 1945 році, переможці у війні були майже всім зрозуміли, німецькі урядові кола згодилися на створення «союзної» вермахту УНА. Однак зважаючи на хаос останніх місяців війни, більшість українських формацій не було переведено до даної армії.

Аналіз стану військової колаборації українського населення, дає змогу зробити висновки, що колабораціонізм був цілком закономірним явищем. Він виник не як прояв поділу населенням нацистської ідеології, а як, в переважній більшості несприйняття більшовизму, або взагалі як засіб самозбереження і результат адаптації людини до екстремальних умов війни та окупації.

Що стосується власне участі у бойових діях українських підрозділів, то переважна більшість таких підрозділів була тилового характеру – будівельні, охоронні лише інколи диверсійні частини. Українці були переважно у дрібних формуваннях (розміром до батальйону) та займали виключно нижчі щаблі, відповідно і не мали жодного впливу на діяльність системи в цілому. Лише невелика частина цих підрозділів використовувалася під час фронтових операцій. Це пояснюється повною недовірою до них зі сторони вищого німецького керівництва. Однак, незважаючи на такі обставини, у 1944-45 рр, навіть, зафіксовані випадки нагородження українських бійців німецькими орденами і медалями.

Можна сказати, що нацистська влада не планувала широкої військово-політичної співпраці із українцями, виключенням стали лише батальйони «Нахтігаль» та «Роланд», які, через свою політичну активність були розпущені та переформовані в найближчі місяці. Однак, проблеми на фронті і вичерпання мобілізаційних резервів Третього Рейху, змушували як військове так і політичне німецьке керівництво поповнювати свої війська українцями, спочатку як допоміжним персоналом, а згодом і в повному обсязі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

1. ЦДАГО України. Ф. 1. (Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ) (1918-1991) Оп. 23. Спр. 926. (Специальные сообщения и справки о количестве работников, погибших, пропавших в западных областях в результате террористических актов бандеровских банд и других националистических групп.) 208 арк.
2. ЦДАГО України. Ф. 62. (Український штаб партизанського руху (УШПР) (1942- 1944)) Оп. 1. Спр. 196. (Справочник отдела о дислокации гарнизонов, карательных органов и антисоветских националистических формирований противника) 88 арк.

Опубліковані джерела

Документи

3. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в семи томах. Москва: Госюриздат, 1957. Т. 1. 503 с.
4. Список полеглих вояків І УД та інших формацій в ІІ світовій війні в боях проти СРСР. Лондон: Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії, 1953. 86 с.
5. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. 605 с.
6. Verordnungsblatt der Reichsminister für die besetzten Ostgebiete. Berlin, 2. Juni 1943. Nr.12

Спогади

7. Боднар В. Спогади про полк Євгена Побігущого-Рена // Вісті комбатанта. Нью-Йорк-Торонто, 1995. Вип. 4. С. 13-14.

8. Волицький І. В юнацькій частині (Спогад) // Вісті комбатанта. Нью-Йорк-Торонто, 1983. Вип. 6. С. 16-18.
9. Кальба М. У лавах дружинників: спогади учасників. Денвер: Укrapрес, 1982. 159 с.
10. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Товариство колишніх Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. 268 с.
11. Побігуший-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. Мюнхен-Лондон, 1982. 238 с.

ЛІТЕРАТУРА

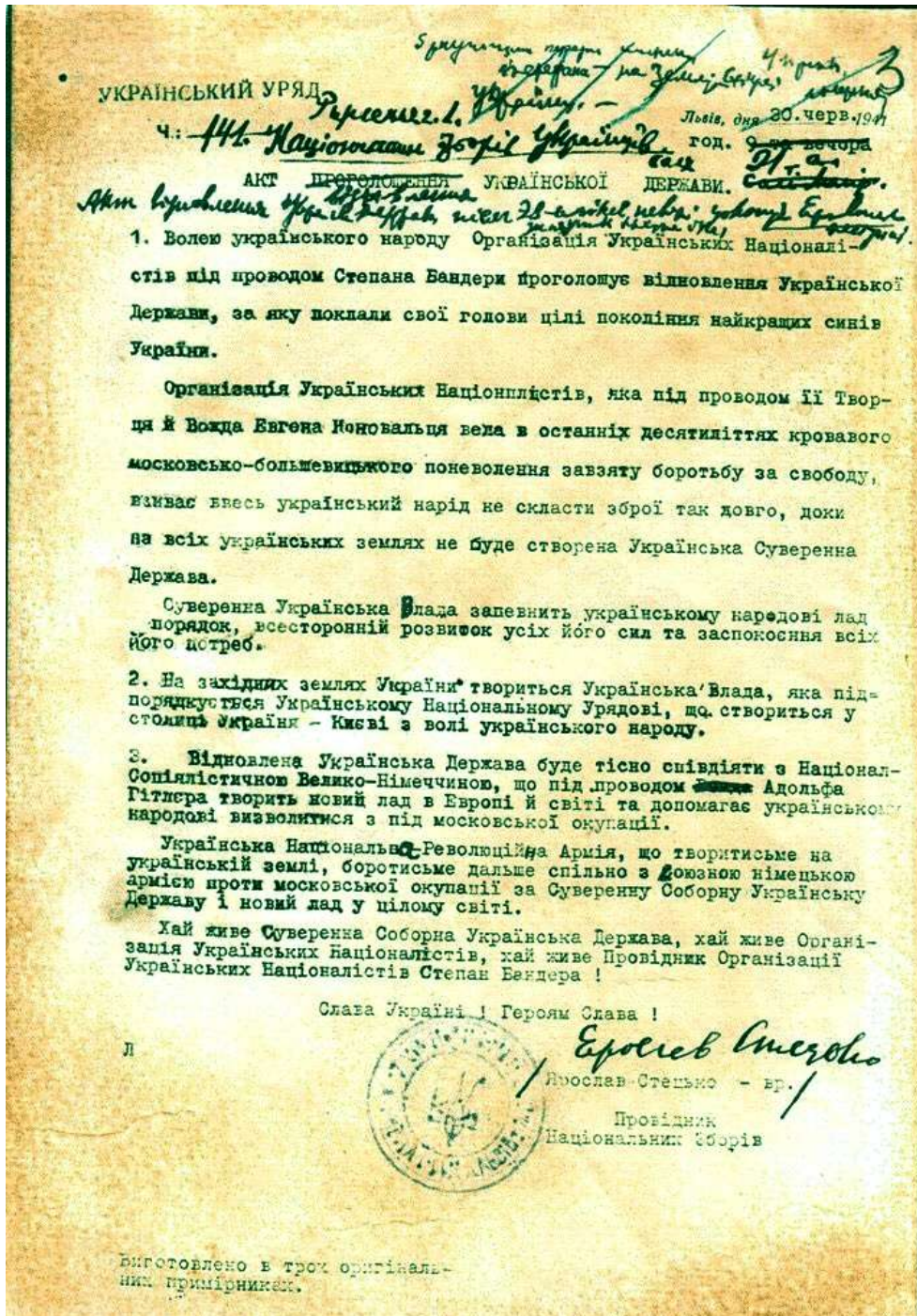
12. Бандера С. Перспективи Української революції. Видання Організації Українських Націоналістів. Мюнхен: Видання організації українських націоналістів, 1978. 661 с.
13. Бойцун Р. Легіон ДУН (Дружин Українських Націоналістів). // Вісті комбатанта. Нью-Йорк-Торонто, 1982. Вип. 5-6. С. 47-53.
14. Боляновський А. Розстріли польських професорів у Львові в липні 1941 року. // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2010-2011. Вип. 3-4. С. 107-146.
15. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). Львів: Львівський Національний університет ім. Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2003. 685 с.
16. Гнип І. За що боролися українці в рядах німецьких збройних сил? (На основі спогадів Степана Мовчана). // Військово-історичний меридіан. Київ: Національний музей історії України у Другій світовій війні, 2015. Вип. 4. С. 45-52.
17. Гунчак Т. У мундирах ворога. Київ: Час України, 1993. 192 с.

18. Де Ионг Л. Немецкая пятая колонна во Второй Мировой войне. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958. 447 с.
19. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941-1944 роки). Київ: Інститут історії України, 2012. 174 с.
20. Дробязко С. Вторая мировая война 1939-1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2000. 48 с.
21. Зелкин И. Фашистская оккупационная политика на временно захваченных территориях СССР. Москва: Знание, 1976. 64 с.
22. Кальба М. «Нахтігаль» (курінь ДУН) у світлі фактів і документів. Денвер, 1984. 206 с.
23. Кальба М. Дружини Українських Націоналістів. Детройт, 1992. 196 с.
24. Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943. Львів, 1999. 211с.
25. Кальба М. Роман Шухевич в ДУН (Дружини Українських Націоналістів) // Українська ідея і чин. Лондон, 1998. Вип. 3. С. 57-71.
26. Кальба М. У 50-ліття Дружин Українських Націоналістів // Визвольний шлях. Лондон, 1991. Вип. 8. С. 967-981.
27. Капустянський М. Військова підготовка ОУН. Париж, 1954, 213 с.
28. Киричук Ю. Проблема української колаборації в роки Другої світової війни. Луцьк: ВМА «Терен», 2001. 496 с.
29. Ковач А. Українська визвольна боротьба і «Власовщина». Німеччина, 1948. 53 с.
30. Косик В. Україна і Німеччина у Другій Світовій війні. Львів: НТШ, 1993. 659 с.
31. Кульчицький С. Організація українських націоналістів та українська повстанська армія. Київ: Наукова думка, 2006. 496 с.
32. Лебедь М. Дружини Українських Націоналістів у роках 1941-42. Мюнхен, 1953. 311 с.

33. Лопатинський Ю. Група Північ, так званий «Нахтігаль» // Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. Нью-Йорк, 1960. С. 4-25.
34. Митчем С. Фельдмаршалы Гитлера и их битвы. Смоленск: Русич, 1998. 576 с.
35. Патриляк І. Легіони українських націоналістів (1941-1942): історія виникнення та діяльності. Київ: Знання, 1999. 198 с.
36. Патриляк. І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. Київ, 2004. 598 с.
37. Руккас А. Генерал Петро Дяченко: вояк чотирьох армій. // Молода нація. Київ, 2000. № 1. С. 219-222.
38. Семиряга М. «Коллаборационизм». Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. Москва: «Российская политическая энциклопедия», 2000. 863 с.
39. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. 466 с.
40. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Мюнхен: Український самостійник, 1958. 370 с.
41. Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах // Вісник Львівського університету. Львів, 2000. Вип. 35. С. 309-312.
42. Abshagen K.H. Canaris. Patriot und Weltblürger. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1954. 408 s.
43. Littlejohn D. The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German-occupied Europe 1940-1945. London, 1972. 320 p.
44. Yurkevich M. Galician Ukrainians in German military formations and in the German administration. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1986. 219 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

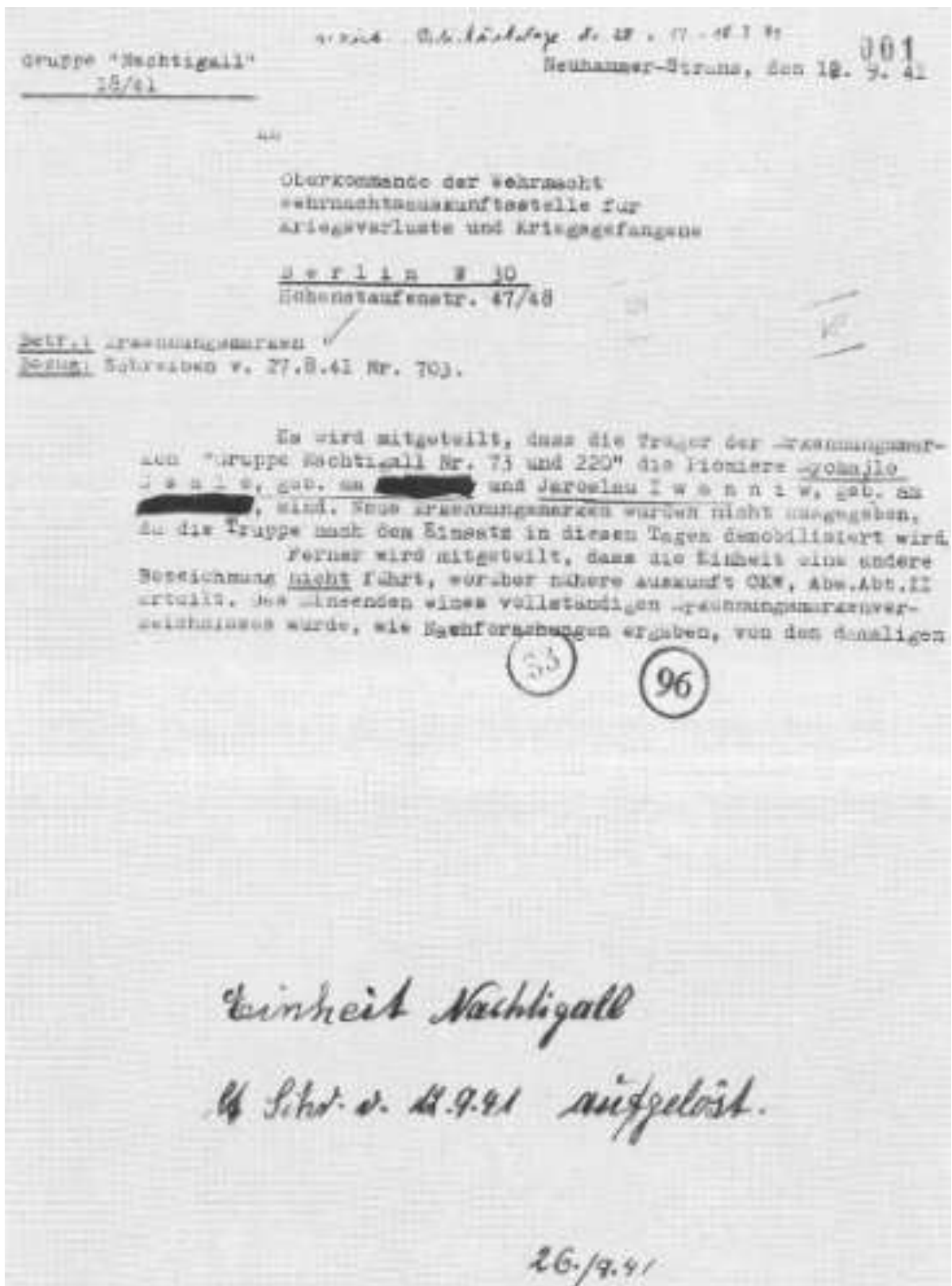
Примірник Акту відновлення Української Держави (з автографом Ярослава Стецька)

Третя сотня «Нахтігалю». Між Тернополем та Вінницею

Сотня батальйону «Роланд»

Лист із Нойгаммера від 26 вересня 1941 р. для ОКВ із згадкою про демобілізацію батальйону «Нахтігаль»

ВІРНИЙ ШЛЯХ

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ БОРЯТЬСЯ В РЯДАХ НІМЕЦЬКОЇ АРМІЇ

Дедалі ширші кола українців усвідомлюють, що для них є лише одна можливість домогтися своєї батьківщини, а саме — стати в ряди Німецьких Збройних Сил, боротися проти більшовизму, за визволення України. Щоразу нові групи національно-свідомих українців зголошуються до служби в Німецькій Армії, щоб стати до боротьби проти більшовиків.

Ось історія одного з таких українських з'єднань.

Восени минулого року, орди Сталіна підкочувалися під Волем. Українські села торік від воєно-розбійницьких партизанських загонів, проливалися кров'ю мирного населення. Багато української молоді вітало в ліс, з метою організувати самооборону. На початку жовтня в руки німецького офіцера, в теперішнього офіцера й любителя Легіону, потрап дивний полонений кур'єр української партизанської групи, що з лісів веде боротьбу проти червоного наїзника. Офіцер, дивлячись, що група складена з асоціального українського національного елемента, якій розуміє, що українці мусять іти разом із німцями на Москву, відпустив на слово зловленого жонка, пропонуєчи проводіві групи співпрацю і підтримку. Переговори адалися. Українська бойова група дістала значні підтримку зброєю і випозала своє герейство, 600 убитих червоних бандитів у нерівному бою трьох сот добровольців і 1,500 бандитів і багато здобути зброї були доказом самоосилати і героїчного ідеалу українців, викросленого кров'ю 23-ох поляглих побратимів. 18-го грудня воєни загону переїхали з лісу атаким до Луцька, а в січні дістали однострой. З невідомого загону виріс здицилінований, воєнний залізний леґіон, що на боєній смерті в боротьбі за ідею.

Воєний шлях Леґіону повертай чиним славим. Від 11-го січня 60 воєників відділу 3 дні без атрач атримували власний тартак проти патиску бандитів. В бою під Клеваним 1-а сотня переможно билася з переважаючими силами, ацишаши на полі слави 38 убитих побратимів, між ними незабутню сестру Лесю. Оповідючи про ці бої, німці ці провідники групи зупинились поглядати на воєнних обличчя і кажут: «Няк в них незвичайна бойова постава, які з них воєники! Ранені українські добровольці самі стрілялися, щоб не дістатись у темету червоних і поляків. Групи, що відбилися, нищили одят, але зброї не покидали, хоч приходилося їм брести 70 км. по глибокому снігу».

Зимом ціла група переїшла Буг і ступила на гостиную Холмську землю. Радісно стрічали їх холмські українці, бо воєнські воєники стали їм не раз у пригоді, оборонючи від нападів польських і червоних банд. Ще раніше, в бою на Волемі, біля Торчова, одне рій відділу прийняв бій проти 300 польських напасників і завдав їм великих атрач. Раненого роєвоого, що потрап у руки апарота, поляки живцем спалили, шалюючи від аюті за те, що мусяли покинути в одному бою з леґіоном аж 600 своїх убитих.

Такі славі дії має за собою Леґіон. Я — серед своїх молодих солдатів і з задоволенням і гордістю дивлюся у вічі молодим українцям, які знайшли єдине правильний шлях: воєни допомагають своїй батьківщині тим, що пліч-о-пліч з німецькими з'єднаннями в рядах Німецьких Збройних Сил, борються проти Сталіна, беруть участь у знищенні більшовизму й у визволенні України. Цим самим воєни служать своїй атчизні і їх бойові заслуги будуть аписані в історію України.

Українське Визвольне Віґсько

Українські юнаки у вишкільному таборі у місті Заальбург
(Осінь 1944 року)

Перехід 1-ої УД УНА через Альпи. Травень 1945 р.

Указ Президії Верховної Ради СРСР про реабілітацію осіб, які служили у складі збройних сил Німеччини. 17 вересня 1955 року.